

გიორგი ქავთარაძე

"არიან-ქართლი" – მიტი თუ რეალობა?

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ქართველთა პირველსაცხოვრისის — არიან-ქართლის — საკითხის მსგავსად, რომანტიკული შარავანდელით ალბათ არც ერთი სხვა საკითხი არ არის მოხილი. ცნობა ქართველთა თავდაპირველი სამშობლოს „არიან-ქართლის“ შესახებ უძველეს ქართულ მატრიანეს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შემოუნახავს. ამ ცნობის მიხედვით, ქართლში გამოლაშქრებულმა ალექსანდრე მაკედონელმა მცხეთაში მეფედ მასთან ხლებული არიან-ქართლის მეფის ძე — აზო დაადგინა. X ს. შატერდული ხელნაწერი გვამცნობს: „...ესე აზოა წარვიდა არ[ი]ან-ქართლად, მამისა თჳსისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამამუღეთანი, და დაჯდა ძუელ მცხეთას და თანა-ჰყვანდეს კერპნი ღმრთად — ვაცი და ვა, და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზოა, ძმ არიან-ქართველთა მეფისა...“

მიუხედავად მრავალი მკვლევრის მცდელობისა, არიან-ქართლის პრობლემა ჯერაც ამოუხსნელია; იგი ვარაუდების სფეროს, მათ შორის საკმაოდ გონებამახვილურს, ვერა და ვერ გასცდა. ქართველი ისტორიკოსებიდან ვინ არ შეხებია ამ საკითხს: დ. ბაქრაძე და ა. ხახანაშვილი, თ. ჟორდანიას და მ. ჯანაშვილი, ნ. მარი და ივ. ჯავახიშვილი, ე. თაყაიშვილი და პ. ინგოროყვა, ს. ჯანაშია და ნ. ბერძენიშვილი, კ. თუმანოვი და გ. მელიქიშვილი, გ. მამულაია და გ. ქანთარია, ვ. გოილაძე და ნ. ხაზარაძე, მ. სანაძე და შ. გაბესკირია. მკვლევართა უკვე ეს არასრული ჩამონათვალი მოწმობს, რომ „არიან-ქართლის“ საკითხი ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ კარდინალურ პრობლემას წარმოადგენს.

თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ არის გავრცელებული და საკმაოდ მყარად ფესვგამდგარი გ. მელიქიშვილის მიერ გამოთქმული ვარაუდი, რომლის თანახმადაც, სახელწოდება „არიან-ქართლი“ არიელთა ანუ სპარსელთა ქართლს უნდა აღნიშნავდეს¹. უფრო მეტიც, საქართველოს ძველი ისტორიის ბევრი სპეციალისტი გ. მელიქიშვილის ამ ვარაუდს ყოველგვარი კრიტიკის გარეშე იზიარებს და უკვე საბოლოოდ გადაჭრილი საკითხად და ისტორიულ ჭეშმარიტებად მიიჩნევს. გ. მელიქიშვილის მოსაზრების ფაქტობრივი უალტერნატივობა სხვა მკვლევართა მიერ გამოთქმულ შეხედულებებთან შედარებით და ხანგრძლივი პოპულარობა ამ მოსაზრების უფრო მეტი ლოგიკურობითა და არგუმენტირებულობით აიხსნება.

აღსანიშნავია, რომ თვით გ. მელიქიშვილი სულაც არ იყო თავისივე დადრწმუნებული ტერმინ „არიან-ქართლის“ სპარსეთის ქართლად მიჩნევის სისწორეში, 1959 წელს გამოცემულ თავის უმნიშვნელოვანეს ნაშრომში, „К истории древней Грузии“, ამ საკითხზე მსჯელობისას, იგი შენიშნავდა: „Впрочем, у нас нет полной уверенности в таком объяснении этого непонятного термина“².

¹ Г. Меликишвили, 1959, 278.

² Г. Меликишвили, 1959, 278, Sen. 197.

არიან-ქართლის “სპარსეთის ქართლად” აღქმისას, როგორც ჩანს, ეყრდნობიან ხოლმე ქორონიმს არიანას (Ariana) — ბერძნული *Apeiaivῆ-*ს ლათინიზირებულ ფორმას (ძველსპარსული ფორმაა *Aryana-, ავესტური — *Airiiana-*, ხოლო ირანულთა მითიური წინასაცხოვრისისა — *Airiianəm vaējō*). ტერმინით არიანა“ აღინიშნებოდა სპარსეთის აღმოსავლეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით და ინდოეთის დასავლეთით მდებარე ვრცელი ქვეყანა, რომელიც, თავის მხრივ, სხვა ოლქებთან ერთად, მოიცავდა ცენტრალურ აზიაში მდებარე, მსგავსი სახელის მქონე არიის სასატრაპოს, რომელიც ძველბერძნულში ცნობილია *Ap(ε)ia* -ს სახელწოდებით; მისი ძველსპარსული ფორმაა *Haraiva[ta]*, ხოლო ავესტური — *Haraeuua*. ცნობილია, რომ სპარსელები თავიანთ თავსა და ენას აღნიშნავენ ტერმინით *ariya*³.

„არიან-ქართლის“ სავარაუდო ლოკალიზაციიდან გამომდინარე, ტრადიციულად განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ ხოლმე ქართლის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთს — ტაო-კლარჯეთსა და სპერს. ითვლება, რომ აქემენიანთა იმპერია, ისტორიული საქართველოს ყველა სხვა რეგიონთან შედარებით, უპირველეს ყოვლისა აქ, მდ. ქოროხის ზედა წელზე იყო გავრცელებული⁴.

ეს შეხედულება, მნიშვნელოვანწილად, ტერმინების — „სპერი“, „სასპერი“ და „ჰესპერიტი“ — გაიგივებიდან გამომდინარეობს; ეყრდნობა, აქემენიანთა XVIII სატრაპიაში ალაროდიელებთან და მატინებთან გაერთიანებულ სასპერიებს⁵ უფრო გვიანი ხანების ჰესპერიტებთან აიგივებენ⁶, რომელთაც, თავის მხრივ, სპერის მოსახლეობად მიიჩნევენ ხოლმე⁷.

ტერმინი „ჰესპერიტი“ გვხვდება ქსენოფონტის „ანაბასისის“ დასკვნითი პარაგრაფის საწყის ნაწილში, სადაც ვკითხულობთ, რომ „მმართველები მეფის იმ ქვეყნებისა, რომელნიც ვავიარეთ, იყვნენ...“⁸ ანუ „ანაბასისის“ ამ ნაწილში ჩამოთვლილია მხოლოდ ის ქვეყნები და ტომები, რომლებიც, „ანაბასისის“ ძირითადი ტექსტის მიხედვით, ბერძენთა გზაზე მდებარეობდა და რომლებიც აქემენიანთა იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. სწორედ ეს უკანასკნელი გარემოება დაედო საფუძვლად იმ მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც სპერი და იქ მცხოვრები მოსახლეობა (სავარაუდოდ ქართული წარმომავლობისა) სპარსული სახელმწიფოს შემადგენლობაში უნდა ყოფილიყო მოქცეული.

ზემოთ მოყვანილი ციტატიდან ერთი რამ ცხადი ხდება, ქსენოფონტსა და მის ჯარისკაცებს ჰესპერიტების ტერიტორიაზე უნდა გაეგლოთ. ამავე დროს, რამდენადაც უცნაური არ უნდა იყოს, „ანაბასისის“ ძირითად ტექსტში „ჰესპერიტები“ არ არიან დასახელებულნი. რით უნდა ყოფილიყო

³ იხ. Schmitt 2004, 717.

⁴ Меликишвили 1959, 117-118, 232-233, 267-268; Адонц 1908, 83; Lehmann-Haupt 1931, 790; მამულია 1979, 112, 162.

⁵ *Ἰσθμειοί*, — Hdt., III, 94.

⁶ *Ἰσθμιοί* — Xen., Anab., VII, VIII, 25.

⁷ იხ. Lehmann-Haupt 1931, 394; Lehmann-Haupt 1928, 348; მიქელაძე 1967, 146, შენ. 75; მიქელაძე 1955, 23-25; Меликишвили 1959, 267; Kaegi 1981, 311; Salia 1983, 15, pl. 1; შდრ., ქავთარაძე 1985, შენ. 478-479.

⁸ Xen., Anab., VII, VIII, 25.

ეს გამოწვეული? კარგად ცნობილი ფაქტია, რომ „ანაბასისის“ დასკვნით ნაწილში შავიზღვისპირა ხალიბები აღმოსავლეთ ანატოლიის მთიანეთის ხალიბებისაგან განსასხვავებლად უნდა ყოფილიყვნენ „კოდიტები“⁹ სახელწოდებით მოხსენიებულნი¹⁰, მაგრამ გაურკვეველია, თუ რად უნდა მოეხსენებინა თვით ქსენოფონტს თუ „ანაბასისის“ ჰიპოთეტურ ექსტრაპოლატორს, რომელიც კარგად გათვითცნობიერებულ ავტორად არის მიჩნეული, ქსენოფონტის გზაზე მდებარე რომელიღაც ტომი „ჰესპერიტების“ სახელით.

ჰესპერიტების ვინაობის დადგენასა და ადგილმდებარეობის განსაზღვრაზე მსჯელობისას, ჩემი აზრით, უპირველეს ყოვლისა, გასათვალისწინებელი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ „ანაბასისის“ დასკვნით ნაწილში მოხსენიებული ფასიანებისა და ჰესპერიტების მმართველი ტირიბაზი, ამავე თხზულების ძირითადი ტექსტის მიხედვით, დასავლეთ არმენიის სატრაპია¹⁰. ამრიგად, „ანაბასისის“ დასკვნით პარაგრაფში ტირიბაზის უმთავრესი მოვალეობა — დასავლეთ არმენიის მმართველობა — შეცვლილია ფასიანებისა და ჰესპერიტების მმართველის წოდებით. ხოლო ტირიბაზის ქვეშევრდომების — ქსენოფონტისა და მისი თანამოლაშქრეების გზაზე მოსახლე არმენიელების¹¹ ნაცვლად ჰესპერიტები არიან დასახლებულნი. თავისთავად ჩნდება კითხვა: ხომ არ არის „ანაბასისის“ დასკვნით ნაწილში გამოყენებული ტერმინით „ჰესპერიტები“ ნაგულისხმევი დასავლეთ არმენიის მოსახლეობა და არა სპერის ბინადარი, როგორც ეს ჩვეულებრივ მიაჩნიათ ხოლმე?

მსგავსი ვარაუდის საფუძვლიანობას უნდა მოწმობდეს ის გარემოება, რომ ბერძნული სიტყვა *ἑσπέρα* გამოიყენება „დასავლეთის“, ხოლო *ἑσπέριος/ἑσπερος* — „დასავლურის“ მნიშვნელობით¹²; საყურადღებოა, რომ სტრაბონი ცნებას „ლიბიელი ჰესპერიტები“ იყენებს დასავლელი ლიბიელების აღსანიშნავად¹³. შესაბამისად ამისა, სავსებით დასაშვებად მიმაჩნია, „ანაბასისის“ დასკვნით ნაწილში გამოყენებული ტერმინი „ჰესპერიტები“ ანუ „დასავლელი“ — დასავლეთ არმენიის მოსახლეობის აღსანიშნავად ყოფილიყო ნახმარი¹⁴, რაც, ალბათ, ნაკარნახევი იქნებოდა სურვილით, განერჩიათ ისინი აღმოსავლეთ არმენიის სატრაპიაში მცხოვრებ

⁹ უდრ., Xen., Anab., III, V, 17; IV, III, 3; IV, IV, 4.

¹⁰ უდრ., Xen., Anab., VII, VIII, 25 და IV, IV, 4.

¹¹ Xen., Anab., IV, IV-V.

¹² Kaegi 1981, 311.

¹³ Strabo, XIV, I, 39.

¹⁴ აღსანიშნავია, რომ მ. პაპეს ბერძნულ საკუთარ სახელთა ცნობილ ლექსიკონში, მიუხედავად იმისა, რომ ჰესპერიტები მართებულად დასავლეთ არმენიის (*Ἀρμενία πρὸς ἑσπέραν*, — Xen., Anab., IV, IV, 4) მცხოვრებლებად არიან დასახლებულნი, მათ ნამდვილ სახელად ჰეროდოტესეული სასუქერი¹⁴ არის მიჩნეული და იქვე განმარტებულია, რომ მათში — ანაბასისის“ დასკვნითი პარაგრაფის ჰესპერიტებში — უფრო გვიანდელი ხანების ისპირიტისის ანუ ისპირის (იგივე სპერის) მოსახლეობა უნდა იგულისხმებოდეს (Pape 1884, 395; უდრ., Lehmann-Haupt 1937, 75, შენჯ); ეს შეხედულება, როგორც ითქვა, ყოველგვარ საფუძველს არის მოკლებული.

არმენიელებისაგან, რომელთა ტერიტორიაც კარდუნების ქვეყნიდან გამოსულმა ბერძენმა მოლაშქრეებმა დასავლეთ არმენიის სატრაპიის მიწაზე მოხვედრამდე გაიარეს¹⁵ და რომელთა სატრაპიც ორონტე იყო და არა ტირიბაზი¹⁶. თავისთავადაც, შემდეგდროინდელი სპერის ტერიტორია თავისი ადგილმდებარეობით უფრო აქემენიანთა მეცამეტე (თუ არა მეცხრამეტე) სატრაპიაში უნდა ყოფილიყო მოთავსებული, ვიდრე სასპეიდრებით დასახლებულ მეფერამეტე სატრაპიაში, რომელიც, როგორც ჩანს, უფრო აღმოსავლეთით მდებარეობდა.

ძველბერძნულ ტექსტებში, ზოგიერთ შემთხვევაში, შეინიშნება ერთისა და იმავე ეთნონიმების განსხვავებული ფორმების გამოყენება, რათა საჭიროების შემთხვევაში შესაძლებელი გახდეს ამ ეთნონიმის მატარებელი მოსახლეობის განსხვავებულ ჯგუფებს შორის არსებული შინაარსობრივი სხვაობის გამოხატვა. როგორც ჩანს, „ანაბასისის“ დასკვნით პარაგრაფში ტერმინი „ჰესპერიტები“ იმგვარადვე გამოყენებული დასავლეთელი არმენიელების გამოსარჩევად აღმოსავლეთელი არმენიელებისაგან, როგორც ტერმინი „კოადტები“ შვიზღვისპირა ხალიბების აღმოსავლეთანატოლიელი ხალიბებისაგან განსასხვავებლად¹⁷.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ „ანაბასისის“ დასკვნითი ნაწილი შინაარსობრივი თვალსაზრისით არ არის დაშორებული ძირითად ტექსტს, უფრო მეტიც, ტომთა განსხვავებული სახელწოდებების („კოადტები“, „ჰესპერიტები“) გამოყენება თავისთავად განპირობებული ჩანს მოთხოვნილებით, თხზულების შემაჯამებელ ნაწილში აღრევის თავიდან ასაცილებლად დაკონკრეტებული ყოფილიყო, თუ რომელი ტომი (ან მისი ნაწილი) იყო ტექსტში ნაგულისხმევი. აღნიშნული გარემოება მიგვანიშნებს, რომ „ანაბასისის“ დასკვნითი ნაწილი, თუნდაც იგი ქსენოფონტის კალამს არ ეკუთვნოდეს, შინაარსობრივად ძირითად ტექსტთან სავსებით თანხვედრილია და აქ, აღბათ, საეჭვო აღარაფერია.

შემომოყვანილი მსჯელობა ტერმინ „ჰესპერიტის“ რაობასთან დაკავშირებით იმისათვის დაგვირდა, რომ თვალსაჩინო გაგვხადა ამ ტერმინის სპერთან (თანამედროვე თურქული ისპირი) დაკავშირების უსაფუძვლოება, რაც, ჩემი აზრით, თავის მხრივ საფუძვლს აცლის მყარად ფიქსირდებულ შეხედულებას, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობის „არიან-ქართლის“ არიული ანუ ირანული კუთვნილებისა თუ დაქვემდებარების შესახებ. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ წინაეღონისტური ხანის აღმოსავლეთი საქართველო თავად ატარებს არცთუ უმნიშვნელო აქემენიდური ზეგავლენის კვალს და ძნელი წარმოსადგენია მისგან სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე, რთულრელიეფიანი, კლდე-ხევეზსა და ტყეებში ჩაკარგული ქართული ტომებით დასახლებული რომელიმე სხვა მხარე უფრო მეტად ყოფილიყო „ირანიზირებული“ და შესაბამისად ტერმინი „არიან-ქართლიც“ ამ რეგიონის „დანარჩენი“ ქართლისაგან განმასხვავებლად ყოფილიყო ნახმარი.

აქემენიანთა ეპოქის თანადროულ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ირანული ზეგავლენის არსებობის უტყუარ ნიშანს

¹⁵ შდრ., Xen., Anab., IV, III, 1, 3, 4, 20; IV, IV, 1-4.

¹⁶ Xen., Anab., III, V, 17; IV, III, 3; IV, IV, 4.

¹⁷ შდრ., Xen., Anab., III, V, 17; IV, III, 3; IV, IV, 4.

წარმოადგენს აქ გამოვლენილი ზოროასტრიული რელიგიის გავრცელების ამსახველი ნაშთები, უზვად გამოვლენილი მატერიალურ კულტურაში; განსაკუთრებით გასათვალისწინებელია კავთისხევის ციხიანგორა და ხოვლეგორა (ქ. კასთან), სადაც შესაძლოა არსებობდა აქემენიდური ხანის საკულტო ადგილები. მრავლისმეტყველია თუნდაც ღვთაება არმაზის სახელწოდებისა¹⁸ და საზოგადოდ არმაზის სანახების ტოპონიმის ირანული ხასიათი.

რაც შეეხება ჰეროდოტესთან მოყვანილი “სატრაპიების ანუ დარიოსის მოხარკეთა სისი” იმ ცნობას¹⁹, რომლის მიხედვით, ერთსა და იმავე XIII სატრაპიაში პაქტიციკსა და არმენიის მოსახლეობასთან გაერთიანებული და არმენიის მეზობლად მცხოვრები ტომები თითქოს ევქსინის პონტომდე ვრცელდებოდნენ, უნდა ითქვას, რომ XIII სატრაპიის შავიზღვისპირეთამდე გავრცელება ნომინალური ხასიათისა უნდა ყოფილიყო; ძალზე საეჭვოა, რომ ძვ. წ. IV ს. დასაწყისისათვის დასავლეთ არმენიის სატრაპიის ტერიტორია მდ. არაქსის ზემო წელის მარცხენა (ჩრდილოეთ) ნაპირს დიდი მანძილით ყოფილიყო დაშორებული. გარდა იმისა, რომ ქსენოფონტის „ანაბასისი“ მონაცემებით, ტაოხები და ხალიბები სპარსეთის მეფეს არ ემორჩილებოდნენ²⁰, სავარაუდოა, რომ მათ, ამავე დროს, ხალიბების მეთაურობით, ერთი ტომობრივი გაერთიანება უნდა ჰქონოდათ ჩამოყალიბებული²¹.

ხალიბები და ტაოხები დასავლეთ არმენიის სპარსელ სატრაპს რომ არ ექვემდებარებოდნენ, გარდა ქსენოფონტის „ანაბასისის“ დასკვნითი პარაგრაფის საწყის ნაწილში აქემენიანთა იმპერიის შემადგენლობაში შემაჯალ და ბერძენთა გზაზე მდებარე ქვეყნებსა და ტომებს შორის მათი დაუსახლებლობისა²², მოწმობს ტირიბაზის ჯარში მათი ცალკე — „მოქირავებულ“ მოხსენიებაც, განსხვავებით საკუთრივ ტირიბაზის მეომრებისაგან²³, ვინაიდან, ძნელი წარმოსადგენია დასავლეთ არმენიის მმართველს, ტირიბაზს თავისივე ქვეშევრდომები დაექირავებინა. ხალიბთა ქვეყანა და არმენია აშკარად არიან ერთმანეთთან დაპირისპირებული დასავლეთ არმენიის ერთ-ერთი სოფლის მამასახლისის (*κώμαρχο*) მიერ ქსენოფონტისათვის ნათქვამ სიტყვებში, რომ წინ ბერძენთა გზაზე მდებარე არმენიის მეზობელი ქვეყანა ხალიბებს ეკუთვნოდათ²⁴.

ბუნებრივია კითხვა, თუ ჰესპერიტებში არა სპერის, არამედ დასავლეთ არმენიის მოსახლეობა იგულისხმება, ვის უნდა ეცხოვრა ასეთ შემთხვევაში ძვ. წ. V საუკუნის მიწურული ხანის სპერში? ამ საკითხის გარკვევაში ისევ „ანაბასისის“ მონაცემები გვეხმარება, რომელთა მიხედვით, სპერის ადგილმდებარეობა ყველაზე უფრო უახლოვდება იმ ტერიტორიას, რომელიც სკვითინებით იყო დასახლებული. როგორც ვიცით, ქსენოფონტისა და მისი თანამემამულეების გზა, ხალიბების ქვეყნის გავლის შემდეგ — მდ.

¹⁸ იხ., მაგ., ქავთარაძე 2009.

¹⁹ Hdt., III, 93.

²⁰ შდრ., Xen., Anab., V, V, 17; VII, VIII, 25.

²¹ შდრ., Xen., Anab., IV, IV, 18; IV, V, 34; V, VI, 5; IV, VII, 1, 15-18; VII, VIII, 25.

²² შდრ., Xen., Anab., VII, VIII, 25.

²³ Xen., Anab., IV, IV, 18.

²⁴ Xen., Anab., IV, V, 34.

²⁵ Xen., Anab., IV, VII.

პარპასოსიდან (გაიგივებულია მდ. ჭოროხთან) მაკრონთა ქვეყნამდე (ქ. ტრაპეზუნტის სამხრეთით) — სკვითინების მიწაზე გადიოდა²⁵.

სკვითინების ქვეყნის ადგილმდებარეობის განსაზღვრის შესაძლებლობას, უპირველეს ყოვლისა, უნდა იძლეოდეს მათი უმნიშვნელოვანესი ქალაქის — გვიმნიასის მდებარეობა ქ. ტრაპეზუნტის სამხრეთით განლაგებული მთების გადაღმა 5-დღის სავალ მანძილზე²⁶, რაც, როგორც ფიქრობენ, დაახლოებით თანამედროვე ქ. ბაიბუთის სანახებზე უნდა თანხვედრიდეს ანუ ისტორიულ სპერს. სკვითინების ქვეყნის შუაგულში ქ. გვიმნიასის მდებარეობას მოწმობს ის გარემოება, რომ ბერძენთა მსვლელობის გზაზე, როგორც ამ ქალაქამდე, ასევე მისი გავლის შემდეგაც, სკვითინების ტერიტორია საკმაოდ დიდ ფართობზე იყო გადაჭიმული²⁷.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ტერმინ „არიან-ქართლისათვის“ მისადაგებულ სპერსის ოლქში (და შეიძლება ითქვას, რომ არც მთლიანად ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში) არ იკვეთება აღმოსავლეთ საქართველოსთან შედარებით სპარსელთა პოლიტიკური ბატონობისა თუ ეთნიკური დომინანტების უფრო მნიშვნელოვანი ნაკვალევი, რაც საშუალებას მოგვცემდა გვეფიქრა ამ მხარის უფრო მეტ სპარსელობასა თუ არიელობაზე. შესაბამისად, საფიქრებელი ხდება, რომ არც ტერმინ „არიან-ქართლში“ გამოყენებული სიტყვა — „არიანი“ უნდა ყოფილიყო სპარსულ სამყაროსთან ურთიერთობის შედეგად აღმოცენებული.

ჩვენი აზრით, ტერმინ არიან-ქართლში ასახულია გადმოცემა ბაბილონის მეფის ნაბუქოდონოსორ II-ის (ძვ. წ. 605-562 წწ.) მიერ ადრიაკისა (ლიბიისა) და პირენეს ნახევარკუნძულის (იბერიის) დალაშქერისა და იქიდან წამოყვანილი ტყვეების პონტოს გადაღმა მდებარე იბერიაში, ანუ კავკასიაში დასახლების შესახებ, რომელიც, თვით ძველ მწერალთა ნითითების თანახმად, მიეწერებოდა მცირეაზიელ ბერძენს, ისტორიკოსს, გეოგრაფოსსა და დიპლომატს, „ინდოეთის ისტორიის“ ავტორს — ჰერაკლიდეს (დაახლ. ძვ. წ. 350-290 წწ.). ეს ლეგენდარული ცნობა, დასავლეთის იბერიების აღმოსავლეთში გადმოსახლების თაობაზე, რომელსაც საფუძვლად ედო მხოლოდ და მხოლოდ ორი (დასავლეთისა და აღმოსავლეთის) იბერიის სახელწოდებათა იდენტურობა, საკმაოდ ფართოდ გავრცელდა. გარდა ძველბერძნულ-რომაული სამყაროსი, იგი პოპულარული იყო აღმოსავლეთშიც, კერძოდ, სირიულ და სომხურ ლიტერატურაში; სავსებით მოსალოდნელია, თავისებური ასახვა მას ქართულ მატერიალშიც ეპოვნა. მაგრამ ეს საკითხი უკვე სულ სხვა მოხსენების თემაა²⁸.

²⁶ Xen., Anab., IV, VII, 18-27; IV, VIII, 1.

²⁷ იხ. ქავთარაძე 1985, 91 შმდ.

²⁸ იხ. ქავთარაძე 2009a, 70-74.

დამოწმებული ლიტერატურა

გ. მამულია, 1979 - გ. მამულია, კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში, თბ., 1979.

თ. მიქელაძე, 1955 - თ. მიქელაძე, ფასიანების სადაურობისა და ადგილსამყოფელის გარკვევის საკითხისათვის, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, თბ., 1955.

თ. მიქელაძე, 1967 - თ. მიქელაძე, ქსენოფონტის „ანაბასისი“ (ცნობები ქართველი ტომების შესახებ), თბ., 1967.

გ. ქავთარაძე, 1985 - გ. ქავთარაძე, ანატოლიაში ქართველურ ტომთა განსახლების საკითხისათვის, თბ., 1985.

გ. ქავთარაძე, 2009 - გ. ქავთარაძე, წარმართული იბერიის ღვთაებათა არსისათვის, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, XIII, თბ., 2009.

გ. ქავთარაძე, 2009ა - გ. ქავთარაძე, ტერმინ „არიან-ქართლის“ განმარტებისათვის, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ქუთაისური საუბრები“ XII, სიმპოზიუმის სამუშაო პროგრამა და წარმოდგენილ მოხსენებათა მასალები, ქუთაისი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2009.

Н. Адонц, 1908 - Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана. Политическое состояние на основе нахарарского строя, С. Петербург, 1908.

Г. А. Меликишвили, 1959 - Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959.

A. Kaegi, 1981 - Benselers Griechisch-Deutsches Wörterbuch. Bearbeitet von A. Kaegi. Leipzig, 1981.

C.F. Lehmann-Haupt, 1928 - C. F. Lehmann-Haupt. Siegl vom Kentritis bis Trapezunt, Gnomon, Bd IV, H. 6, 1928.

C.F. Lehmann-Haupt, 1931 - C. F. Lehmann-Haupt. Armenien einst und jetzt, Bd II, H. 2. Berlin/Leipzig, 1931.

C.F. Lehmann-Haupt, 1937 - C. F. Lehmann-Haupt. On the origins of the Georgians, Georgica, a Journal of Georgian and Caucasian Studies, nos. 4-5, 1937.

M. Pape, 1884 - M. Pape. Wörterbuch des Griechischen Eigennamen, dritte Auflage, erste Hälfte. Braunschweig, 1884.

K. Salia, 1983 - K. Salia. Histoire de la nation Géorgienne (deuxième édition). Paris, 1983.

R. Schmitt, 2004 - R. Schmitt. Old Persian, in: The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages. Edited by R. D. Woodard. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

GIORGI L. KAVTARADZE

"ARIAN-KARTLI" — MYTH OR REALITY ?

The localization of *Arian-Kartli* mentioned in the old Georgian Chronicles (*e.g.* "The Christening of Kartli") has been among the unsolved problems of Georgian historiography. By the generally accepted opinion *Arian-Kartli* should be searched south-west of modern Georgia, in the north-eastern parts of Anatolia, on the territory of south-western part of historical Georgia. As to "The Christening of Kartli", Alexander the Great, after having arrived in Kartli (Iberia), installed his close supporter Azo as a king in Mtskheta. Azo is a king's son of the country of *Arian-Kartli*, and he took his countrymen and idols Gatsi and Ga with him from his old homeland to Mtskheta.

The opinion is widespread among specialists that the term *Arian-Kartli* means "Arian", *i.e.* Persian/Iranian, Kartli and it was used to designate territories located in the south-western part of historical Georgia where old Georgian provinces of Speri (modern Turkish Əspir, on the upper flow of Chorokhi/Choruh) and Tao-Klarjeti were located. It has been taken into consideration that in the final part of Xenophons "Anabasis" only such countries and tribes were enumerated which, in accordance with the basic text, were on the route of Greeks. Among others there is mentioned an ethnonym "Hesperitae" (VII, VIII, 25).

The problem of settlement of *Hesperitae* is a crucial one, because of their location, by some scholars, in Speri, the Achaemenian empire is thought to be spread there at the beginning of 4th century BC and as the consequence the term "Arian-Kartli" should emerge as the reflection of the Iranian dominance in this part of Georgia, with the meaning of "Arian" (or Persian) Kartli.

I think the fact must be taken into consideration that at the time of the identification of the *Hesperitae* and the definition of their location, Tiribas, mentioned in the final part of the "Anabasis" as a governor of the *Phasianoi* and *Hesperitae*, in accordance with the basic text, was the satrap of Western Armenia (IV, IV, 4). Thus in the final part of the "Anabasis", the main function of Tiribas – that of a ruler of Western Armenia – was changed to the task of a ruler of the *Phasianoi* and *Hesperitae* and instead of Armenians, subjects of Tiribas whose country was situated on the route of Xenophons Greek companions, are mentioned *Hesperitae*.

Consequently, the question is inevitable: Was the population of Western Armenia, mentioned in the basic part of "Anabasis", implied under the name of "Hesperitae" of the final part of the same text?

The validity of such an assumption can be reinforced by the fact that the Greek word *επειρ* means "west" and *ἐσπεριος/ἔσπερος* – "western". It is important to notice that Strabo used the term *Hesperitae of Libya* to designate Western Libyans (XIV, I, 39). Therefore it seems quite possible that the term of the final part of the "Anabasis", "Hesperitae" or "inhabitants of west" was used for the designation of Western Armenians, and this fact was apparently dictated by the wish to detach them from the Armenians who lived in the satrapy of East Armenia and the territory

of which the Greeks passed, until they reached the land of the satrapy of Western Armenia (cf. IV, III, 1, 3,4, 20; IV, IV, 1-4). In a similar way for the distinguishing of the Chalybes, living at the Black Sea littoral from the Chalybes of the East Anatolian highlands, the ethnonym "Coites" was used (cf. III, V, 17; IV, III, 3; IV, IV, 4). Therefore we can approve that the final part of the "Anabasis" from the point of view of its contents is by no means contradictory to the main basic part.

Consequently, we must exclude any possibility to consider the West Armenian "Hesperitae" of Xenophons "Anabasis" as a Kartvelian tribe or as a population of Speri, of the upper flow of Chorokhi and therefore the idea of the dominance of Achaemenid Persia in the territory of Speri is quite groundless.

In our opinion in the term "Arian-Kartli" was reflected the very popular idea of the Classical times, that the Babylonian king Nebukhadnezzar II of the 7th-6th centuries took the captives from among the Iberian and Libyan people, whom he had taken as prisoners and resettled them on the right side of the Pontus Sea after having attacked the land of the Libyans and Iberians. The information about the migration of Iberians (*i.e.* ancient Georgians) from Africa (Libya) and the Iberian peninsula (Western Iberia) by the Babylonian king Nebukhadnezzar, was ascribed to the historian Megasthenes of the late 4th - early 3rd centuries BC already at the Classical times. This information concerning the resettlement of the population of the Iberian peninsula to the Caucasus was created by the old Greek and Roman authors in consequence of wrong use of old ethnonyms.